

Iskanje izgubljenega časa: o sedanji vlogi in prihodnjih nalogah filozofije

Boris Vezjak

Zdi se, da je bolj ali manj poglobljeno spraševanje, kaj počnejo filozofi in v kaj so usmerjeni, sploh danes, nekako vpisano v register filozofiranja: na podoben način svojih dejavnosti običajno ne reflektirajo naravoslovci ali tehniki, ker bi to šteli za odvečno, v bistveno manjši meri tudi družboslovci in humanisti drugih profilov. S poizvedbo si največkrat hkrati obetamo pojasnitev, kaj filozofija je – da bi vedeli, kaj počnejo, poskusijo z definiranjem področja discipline, in tak izziv se poraja vedno znova vsem, tistim, ki so že vstopili vanjo, in obenem onim, ki tega ne želijo storiti. Tudi kadar premišljujemo o njenem statusu v družbi in splošni koristnosti, spet ne bomo mogli mimo navedene začetne dileme o njenem bistvu in določitvi, h kateri smo vedno znova napoteni. Malo pred svojo prezgodnjo smrtjo leta 1995 je filozofinja Gillian Rose zapisala: “Da si filozof, potrebuješ le tri stvari. Prvič, neskončni intelektualni eros: nenehno radovednost do vsega. Drugič, zmožnost pozornosti: biti prevzet nad tem, kar je pred vami, ne da bi si to prilastili, in skrb za koncentracijo – na način, kot si od blizu ogledamo mrežekrilca, negibno prezimujočega na kuhinjski steni, ne da bi se ga dotaknili. Tretjič, spreje-

manje brezizhodnosti (grške *aporia*): tega, da morda ni rešitev za dileme in moramo biti zadovoljni le s pojasnili v stališčih. Eros, zmožnost pozornosti in sprejemanje.”

Seveda filozofija ni le nepotešana radovednost, pozornost do dogajanja okoli sebe in strpnost v pričakovanju aporetičnosti tam, kjer ne bomo našli rešitev; ne moremo je zvesti le na psihološki ali kakšen podoben opis značilnosti prizadevanja za modrostjo osebe, ki bi želela stopati po poti njenega doseganja. Nenehno ugibanje, kaj natankoma počne, morda kaže na omenjeno željo po samopremišljevanju, a v malce bolj kritičnem pristopu tudi, da doslej ni v zadostni meri reflektirala lastnega početja, in v tistem manj, da je izmikanje definicije morda del njene usode. Lahko je še huje in je dvom upravičen, bi dejali protifilozofsko nastrojeni skeptiki: velik del filozofije si morda ne zasluži tega imena, ker ne želi slediti osnovni zahtevi po izpolnitvi vsaj osnovnih pogojev notranje koherence in metodičnosti v njenem delovanju. Kar bi bilo resnično nujno, če se želimo izogniti največji nevarnosti, ki je v tem, da bo zanjo razglašeno sleherno “modrovanje”. S tem je v veliki meri, čeprav to zagotovo ni edini razlog, verjetno tudi sama v nekem delu prispevala k usodnemu zavračujočemu mnenju o sebi, vedno znova polnem predsodkov, javnega poroga in poskusov njene osamitve. Celo v trenutkih uspešne izoginitve takemu očitku ji preti še ena nevarnost: da ostaja in postaja tisto, čemur pravimo filozofija iz naslonjača.

Poklicni filozofi želijo najti odgovore na filozofska vprašanja, največkrat zelo abstraktna in splošna, a vendarle pomembna za ustroj sveta, družbe in človeka. Na podlagi svojih spoznanj ustvarjajo bolj ali manj dodelane in sistematizirane teorije, vendar se včasih ustavijo že na tej točki; ko bi v naslednjem koraku morali izločiti slabše odgovore in promovirati prepričljivejše, navesti konkretne primere obravnavanega vprašanja in jih podvreči preizkusu in iskanju protiprimerov, tega pogosto ne storijo. Številne trditve ali teorije dosežejo nezasluzeno slavo in promocijo, ne da bi bile v resnici preverjene – no, seveda je to velikokrat praktično nemogoče storiti z naravoslovno metodo ali sploh. Nekatere postanejo uspešne zaradi zunanjih dejavnikov, včasih celo zaradi svoje protislovnosti in absurdnosti. S tem se na koncu filozofija sooči z dvema vrstama težav: znotraj in zunaj svoje bolj ali manj rigidne institucionalizirane oblike. Njena znotrajinstitucionalna težava je nesporno njena prehitra samozadostnost. Tradicionalne metode filozofije, kot ugotavlja Timothy Williamson, obsegajo razmišljanje, a brez posebne interakcije s svetom v obliki meritev, opazovanja ali eksperimentiranja – in zato filozofija hitro postane opravilo iz naslonjača. No, tudi glede tega ni konsenza, velik del filozofov bo temu pristopu oporekal kot preveč analitičnemu in izrazito omejujočemu razumevanju njenega bistva. K temu prištejmo še, da marsikdo verjame v njeno manj ambiciozno poslanstvo, češ, njena naloga ni zgolj v iskanju teorij, ampak je dovolj že to, če z lučjo posveti v navedeno evidenco in opozori na nejasnosti in napake, jih podvrže postopkom preverjanja ali pojasnitve. Za spet druge nič od naštetega ne drži, smisel filozofije ni, kot pravi Slavoj Žižek, v iskanju odgovorov, temveč povsem nasprotno v postavljanju dobrih vprašanj - in izključno v tem. Zadrega, ki jih navajam, veljajo že za akademsko filozofijo in zlahka si predstavljamo, da je zunaj nje kaotičnost še večja.

Je preveč rigorozno reči, da oblikuje njeno področje le tisto, kar počnejo poklicni filozofi? Danes je kot spoštovana veda in disciplina sistematizirala svoja znanja in svoj obstoj,

že dolgo ni kot opis rezervirana le za amatersko početje in naključno radovednost posameznika, o kateri govori omenjena Rose. Za sabo ima tisočletja izkušenj, zakladnico znanj, poučuje se na najboljših univerzah širom sveta, kjer izobražuje študente, postala je del kurikulumuma v osnovnih in srednjih šolah, za njo stojijo tisoče raziskovalnih inštitucij. V pomembnem delu je oblikovala naše znanje in razumevanje sveta in družbe in trajno vplivala na dogajanje v humanističnih in družboslovnih vedah, končno pa odigrala pomembno vlogo v političnih in družbenih procesih. Zavzela je določen, čeprav morda marginalen prostor v družbi in javnosti v obeh sferah, institucionalni in neinstitucionalni, akademski in zunajakademski. Od tu naprej se začenjajo resne, ne le navidezne težave: bolj kot za kakšno drugo disciplino si pri njej nismo na jasnem, ali je njeno življenje nujno vezano le na akademski okvir, še več, sprašujemo se, ali ne obstaja nekaj v njeni naravi, kar neizbežno sili iz tovrstne umestitve in se izmika institucionalizaciji.

Že več kot sto let nazaj je John Dewey objavil esej z naslovom *Potreba po povrnitvi filozofije*. V njem kritično obravnava njeno vlogo v začetku 20. stoletja znotraj ameriškega življenja. Njegove besede izražajo polno zaskrbljenost zaradi anahronosti in okornosti filozofije, odrinjene od glavnih tokov sodobnega življenja, ogorčenje, da je postala zgolj domena strokovnjakov ozkega profila, ki se preveč zadržujejo v razpravah zaradi razprav samih, namesto da bi se posvečali temam, ki jih ponujajo "sodobne življenjske razmere". Kako domače zvenijo takšne opazke še danes! Bob Frodeman in Adam Briggie v svoji odmevni knjigi *Sokratova profesura: institucije filozofije 21. stoletja* (2016) ugotavljata, da se je profesionalna filozofija oddaljila od svojih pravih korenin, zato bi Sokrat, če bi sploh hotel, ne imel nobene možnosti pristati na kakšnem oddelku za filozofijo. Ne samo zato, ker bi se mu upiralo urejanje sekundarne literature v urejevalniku dokumentov, iskanje citatov in pregledovanje argumentov, ki bodo po meri recenzentov v znanstvenih revijah. Kot nekdo, ki je svoje življenje preždel v pogovoru s someščani na atenski agori bi najbrž protestiral proti temu, kar si je danes nadelo njeno ime. Avtorja v knjigi diagnosticirata patologije sodobne filozofije in se končno vprašata, ali so akademski filozofi sploh pripravljeni pomagati družbi pri razmišljanju. Ob tem postavita naslednjo provokativno tezo: filozofija se mora izogniti svojemu prvotnemu miljeju delovanja na oddelkih in svoji naravi discipline, postati mora terenska filozofija ("field philosophy").

Ta misel je bila vzeta za možno izhodišče te številke *Dialogov*. Se pravi: preigrati vprašanje, kaj filozofija počne danes in kako to počne. Soočiti se z njenim položajem v javnem prostoru, njenim statusom v sodobni družbi, tako znotraj in zunaj akademskega prostora, tudi v analizi slovenskega javnega prostora. Kako je ob tem uspešna, kako se upira zahtevam nemišljenja, kako premišljuje o pogojih svojega lastnega delovanja? Neoliberalni čas finančnega kapitalizma, ideologija potrošništva in mentaliteta nihilizma so močno predruščali tudi njeno nekdanjo vlogo. Se je percepcija filozofije v družbeni, šolski ali gospodarski sferi spremenila, njeno mesto dodatno marginaliziralo? Kako se kot disciplina in tisti, ki ji institucionalno pripadajo, odziva na izzive časa? Ostaja zaprta v slonokoščeni stolp samozadostnosti, kako se reflektira v dogajanju in kako reflektira dogajanje okoli sebe? Se je prostor njenega institucionalnega življenja odprl in zaprl, kako filozofi prevzemajo status

javnih intelektualcev in premišljevalcev družbenih sprememb, če ga, kako se obnaša v šolskem sistemu, kdo jo ogroža in kaj jo izrinja? Se prostor in zanimanje zanjo na gimnazijah, fakultetah in širše zmanjšujeta, kot je slišati in videti, ter kaj je tisto, kar jo danes še dela nepogrešljivo, sploh zato, ker je spraševanje po njeni uporabnosti že položeno v njene antične temelje in se mora glede nekoristnosti nenehno zagovarjati? In končno tudi, ali bi morala zapustiti akademske ustanove in zakaj tega ne stori, če je odgovor pritrديلen?

Težave, ki pretijo, so številne. Za nekatere, kot rečeno, je kriva in odgovorna sama, za druge ne, a najbolj res bo kar oboje. Financiranje humanistike se po svetu zmanjšuje, tudi redne zaposlitve v njej, javno financiranje postaja vedno bolj omejujoče, od raziskav se terja neposredna merljivost učinkov in otipljivo izražen vpliv, po možnosti na gospodarstvo. Državne ustanove, ki skrbijo za financiranje, vedno bolj zahtevajo, da raziskave izkazujejo merljiv vpliv. Čeprav naša vedno bolj globalizirana kultura z vsemi tehnološkimi preboji in napredkom znanosti postavlja vedno več etičnih, eksistencialnih in političnih dilem, na katere bi morali v prvi vrsti odgovarjati ravno filozofi, je kriza zajela samo filozofijo in posledično njene naloge. Dvojnost njene krize zadeva po eni strani dejstvo, da se je kot disciplina znašla v institucionalnem okolju, znotraj neoliberalne univerze in gospodarskega stanja, kar se kaže v vedno bolj odkrito sovražnem odnosu do standardnega modela filozofije. V družbi, ki terja dokazovanje koristnosti in zahteva merjenje neposrednih učinkov, je poklicna filozofija vedno bolj moteča in videti kot namenjena sama sebi.

Nedavno je prorektorica mariborske univerze v časopisu Večer celo odkrito napisala stavek "Preusmerimo filozofe na medicino in računalništvo". Ob tem je imela v mislih odvečnost nekaterih študijev, nezaposljivost določenih poklicev. Ironično sorodno misel, v čisto drugačni perspektivi, navajata ravno Frodeman in Briggie, ko pravita naslednje: zakaj se filozofi ustavljajo v težavnih "insajderskih" temah metafizike, če pa lahko na enake probleme naletijo že ob vsakodnevnem branju časopisja? Nato dajeta primer novice v Washington Postu tistega dne, ko sta to zapisala: članek opisuje bolnika, ki jemlje tablete za srce, v katerih je skrit čip: ta se poveže z računalnikom, s čimer lahko bolnik in zdravnik vidita, če je vzel zdravilo. Zgodba potem opisuje nanosenzorje, ki se bodo kmalu tržili, plavalci bodo v krvnem obtoku in opazovali znake srčnega napada, preden se pojavi. To so vprašanja, ki spadajo pod poglavje o "bivanju in istovetnosti" v oxfordskem priročniku filozofije, ugotavljata: kajti tu sploh ne gre le za nove medicinske instrumente, ampak za resna metafizična vprašanja o naravi sebstva, identitetni meji med organizmom in strojem in podobno. Kot ugotavljata, je tako imenovana "uporabna filozofija" prvič v osemdesetih letih prejšnjega stoletja prinesla zanimanje za okoljsko etiko in bioetiko. Terenska filozofija, ki jo predlagata, bi po njenem omogočila pobeg filozofije z oddelkov, premikanje med univerzitetnim in neakademske področjem, stik z nevladnimi organizacijami, laboratoriji, skupnostmi, podjetji, političnimi odločevalci. Filozofi bi lahko bili institucionalno del drugih oddelkov, recimo medicine, prava ali znanosti: njihov prehod bi se kazal v intelektualnem sodelovanju s specialisti teh področij. Na ta način bi se filozofija morda otresla očitka, da deluje iz naslonjača. Zlahka si je mogoče predstavljati, da bi posamezne filozofske tradicije in šole močno protestirale proti zlivanju filozofije z znanostjo, najbrž bi jo

celo razumele kot znak popolne izgube avtonomije discipline ali morda kot popolno pomoto, ko gre za njeno naravo. Obenem pa po drugi plati velja, da se ta največkrat res ne ukvarja z glavnimi temami trenutnega časa. In če izgublja svoje mesto v družbi, so za to v marsikaterem pogledu krivi sami filozofi.

Spomnimo na še en vidik. Pred več kot petdesetimi leti je Chomsky zapisal, da je krepitev integritete intelektualnega življenja in kulturnih vrednot najbolj nujna in ključna naloga univerz in akademskih poklicev. Izrazil je pričakovanje, da bodo filozofi prevzeli vodilno mesto v takem naprežanju – in če ga ne bodo, bodo izdali odgovornost, ki jo imajo. Da obstajajo dolžnosti filozofov? In zakaj prav njihove? Profesionalni filozofi svoje akademsko početje običajno zvedejo na raziskovanje in pedagoško delo – točno tisto, kar bi iritiralo Sokrata. A težava, na katero apelira Chomsky, je širša: obstajajo partikularne dolžnosti, ki jih imamo do državne ali globalnih politik, ne glede na dolžnosti, ki jih pripisujemo državljanom. Te specifične dolžnosti izvirajo iz posebnih kompetenc, ki filozofa odlikujejo glede na druge znanstvene profile, kot sta npr. biolog in matematik. Zakaj? Ker so ti v precej ugodnem položaju in noben drug poklic ne more ponuditi boljših orodij za analizo ideologij in kritiko družbene vednosti in njene uporabe in ker je filozofska analiza ključna za razumevanje svetovne, družbene in kulturne krize. Danes, po toliko desetletjih, takšna odgovornost ne bi smeli biti manjša, kvečjemu je večja. In kako so se odzvali filozofi? Po vsem sodeč izrazito slabo. Celó glede minimalne dolžnosti, ki bi jo morala gojiti filozofija do sebe glede pričakovanj javnosti, ko gre za dokazovanje njene obče koristnosti.

Potrebuje filozofija danes več sokratskega momenta, morda vrnitev k sokratskemu idealu filozofa, vpetega v javne zadeve in politiko, prilagojenega potrebam sodobnega časa? Ne nujno in ne tako preprosto. Ni povsem enoznačno jemati praktično ukvarjanje z zadevami javnega pomena za bistveno značilnost filozofije pred njeno institucionalno preobrazbo. Morda ni čisto točno, da je sodobna filozofija opustila takšno delovanje. Končno je težava že v idealizaciji zgodovinskega Sokrata in teza, da se je ta želel ukvarjati z javnimi zadevami, morda niti ne drži. Kot vemo, se je skoraj namerno izogibal politiki, ker je menil, da vladarji nepravičnega polisa ne bodo prenesli obada njegovega kova pri svojih vsakodnevni političnih dejanjih. Pogovarjanje s someščani na agori pač nima veliko opraviti s posegom v neposredno politično tkivo mesta – a hkrati je res, da se takim razpravam ni odpovedal. Vsekakor velja, da je Sokrat na agori pravo nasprotje filozofa v naslonjaču. Toda niti večji angažma filozofov ne bi nujno zadoščal in prispeval k spremembi stanja zaradi vedno akutnejše klime, ki se giblje v smeri splošne deintelektualizacije družbenega in medijskega prostora, v kateri je pretežno načet in marginaliziran že sam status javnih intelektualcev – do množičnih medijev in javnosti se je težje prebijati, novinarji in uredniki sledijo agendam široke branosti in osebnih kapric, pozornost pa si v časih splošne tabloidizacije in plitkosti mišljenja v glavnem zaslužijo le še provokatorji, raznoteri pravniki ali informatiki z osebno ambicijo in ponudniki instantnih resnic za enkratno uporabo. Povedano drugače: za to, da filozofi danes več ne prevzemajo vloge javnih intelektualcev, niso krivi le sami.

O vsem naštetem smo tako ali drugače spregovorili v tej številki, ki jo začenjamo z obširnimi intervjujem z enim najbolj prepoznavnih in uveljavljenih domačih mislecev

zadnjih desetletij, dr. Mladenom Dolarjem. Ob njem smo k sodelovanju povabili filozofinje in filozofe mlajše, srednje in starejše generacije, odzvali pa so se naslednji: dr. Dean Komel, Cvetka Hedžet Tóth, dr. Andrej Ule, dr. Vojko Strahovnik, dr. Tomaž Grušovnik, dr. Borut Ošljaj, dr. Darko Štrajn, dr. Andrej Adam, mag. Sabina Autor in moja uredniška malenkost. Želeli smo si obširnejšega sodelovanja, a tudi neodzivnost prinaša s sabo pomenljive odtenke sporočila. Razmisleki sodelujočih v tej številki nam vsaj malo posredno sugerirajo, da se tudi pri nas izjemno neradi posvečamo stvarnosti, ki nas obkroža in pred njo bežimo. Morda za ljubitelje modrosti in še zlasti poklicne filozofinje in filozofije družbena realnost ni nikoli navrgla več neposrednih izzivov, kot jim jih nalaga dogajanje danes. Ali so nanje pripravljeni in reagirajo na načine, kot se od njih pričakuje in ali so dovolj dobro premislili stanje in situacijo, v kateri so se znašli, ne bo pokazal le čas, temveč tudi njihova prihodnja usoda.